doi:http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.403817

PERGAMON'UN GÖLGESİNDE BİR KOMŞU KENT: ATARNEUS*

Güler ATEŞ[1]

Atıf/©: *Ateş, Güler (2018). Pergamon'un Gölgesinde Bir Komşu Kent: Atarneus, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 11, Sayı 1, Haziran, ss. 325-342*

Özet: *Araştırmalar göstermektedir ki, antik Pergamon Kenti'nin politik ve ekonomik açıdan güçlenmesinin sonuçları yakın çevresine bire bir yansımakta ve bunun sonucu olarak kentle birlikte taşra da dinamik bir şekilde hızla gelişmekteydi. Pergamon kenti ile kırsalı arasındaki ilişkilerin yanı sıra, bir diğer önemli konu da kentte yaşanan siyasal olaylar ve kentin Hellenistik Dönem'den itibaren kaydettiği hızlı gelişmenin komşu kentleri nasıl etkilediğidir. Pergamon'un siyasal ve ekonomik açıdan büyümesi, kırsal kesimlerde tarımsal faaliyetlerin artmasına neden olmuş; komşu kentler açısından ise bu gelişim bazıları için faydalı olurken bazılarının da sonunu getirmiştir. Pergamon Krallığı kuruluncaya kadar komşusu Atarneus kentinin bölgede önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Atarneus'taki araştırmalarımızda ele geçirilen seramik parçalarına göre, burada tespit edilen en erken yerleşme MÖ 2. bin yıla inmektedir; MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda ise hatırı sayılır büyüklükte bir yerleşime ulaşmıştır. Atarneus MÖ 4. yüzyılda – aynı yüzyıldaki kaynakların doğruladığı gibi (Diod. 13, 65, 4)– heybetli ve aşılması neredeyse imkansız surlarla korunuyordu. Metrelerce yükseklikteki surların koruduğu 24 hektarlık kent alanı, Philetairos zamanındaki Pergamon'dan bile daha büyüktü. MÖ 4. yüzyılda Atarneus'da hüküm süren ve yerel bir hanedan beyi olan Hermias'ın egemenliği altındaki bölge, Atarneus'dan itibaren kıyı bölgesini ve Bakırçay Ovası'nı da içine alacak büyüklükteydi. Ele geçirilen seramik parçalarına göre MÖ 3. yüzyılda Atarneus'un refah içinde bir kent olduğunu söyleyebiliriz. Krallık merkezi Pergamon'un Atarneus'un önemini azaltıcı faaliyetleri sonucunda kent gittikçe güç kaybetmiş ve Pergamon'un egemenliğine girdikten sonra Bakırçay Ovası'nın kuzeyinde krallığın askeri noktası olarak hizmet vermeye mahkûm edilmiştir. MÖ 1. yüzyılda ise Atarneus kenti tamamen terkedilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Atarneus, Pergamon Krallığı, Hermias, Hellenistik Dönem Seramiği.*

Makale Geliş Tarihi: 09.03.2018// Makale Kabul Tarihi: 07.06.2018
Bu makale Turnitin programında kontrol edildi. This article was checked by Turnitin.

** Bu makale, 2006 ile 2011 yılları arasında Atarneus antik kentinde gerçekleştirilen yüzey araştırması sonuçlarına dayanmaktadır. Yazarın da uzman olarak katıldığı Atarneus yüzey araştırmaları, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon araştırmaları kapsamında, Münih Üniversitesi Eskiçağ Kürsüsünden Prof. Dr. Martin Zimmermann yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Makalede kullanılan tüm görseller Alman Arkeoloji Enstitüsü Pergamon Arşivi'ne aittir; izin için kendilerine teşekkürü bir borç bilirim.*

[1] Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: queler.ates@gmail.com
ORCID: 0000 0002 3984 0598

A Neighboring City of Pergamon: Atarneus

Citation/©: *Ateş, Güler (2018). A Neighboring City of Pergamon: Atarneus, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 11, Issue 1, June, pp. 325-342*

Abstract: *In historical surveys of the surrounding land it has to be taken intoconsideration that the chora developed very dynamically and, like the city itsef, can be seen as a mirror of Pergamon's political and economic circumstances. In addition to the interaction between polis and chora, another question of exceptional interest is the way in which the political development of the city of Pergamon and its enormous growth from Hellenistic times onwards affected the surrounding area, above all the neighbouring towns. While in the countryside an intensification of agriculture can be observed starting in the Hellenistic period, the neighbouring poleis profited in very different ways from the rise of royal city, or indeed suffered as a result of its political and economic ascendancy. Before the stablishment of Attalid rule, Atarneus was without doubt the most important town in the region. The earliest known settlement dates to the 2nd millennium bc on the evidence of pottery finds, an a fairly impressive settlement must have grown up here in the 6th and 5th centry BC. In the 4th centry BCE the city was protected by a mighty fortification wall, several metres high, making it virtually impregnable, as reports from the early 4th century BCE attest (Diod. 13, 65, 4). The urban area anclosed by the wall, measuring approx. 24 hectares, was even slightly larger than Pergamon at the time of Philetairos. In the 4th century BCE Atarneus was the seat of the local dynast Hermias, who ruled over a large portion of the coast, his dominions extending far up the Kaikos valley. Analysis of the pottery finds from Atarneus provides clear evidence that the city flourished until into the 3rd century BCE. It was eclipsed by the royal capital, absorbed into the Pergamene chora and served as a military base at the northern point of entry to the Kaikos valley. Finally in the 1st century BCE was the city completely abandoned.*

Keywords: *Atarneus, Pergamon Kingdom, Hermias, Hellenistic Pottery*

I. GİRİŞ

Atarneus Antik Kenti, İzmir'in Dikili İlçesi'nin 5 km kuzeydoğusundaki yaklaşık 170 metre yüksekliğinde bir tepe üzerinde yer alır (Resim 1). Pergamon'a 30 km mesafede yer alan kent, Bakırçay Ovası'nın kuzeybatısında ve antik Aiolis bölgesi sınırları içindedir. Atarneus'un bulunduğu tepe, Madra Dağları'nın güneybatıdaki son yükseltisini oluşturur ve denize hakim bir noktadadır; nitekim tepenin güney yamacı doğrudan Midilli Adası'na bakmaktadır. Atarneus antik kentinin tarihi boyunca bina yapımında mimari malzeme olarak kullanılan andezit taşı, tepenin jeolojik yapısını oluşturur. Kentin hemen aşağısından itibaren başlayan bereketli ova, Batıda denize doğru uzanırken, Güneydoğuda ise Pergamon kentinin önünde uzanan Bakırçay (Kaikos) Ovası'nın devamını oluşturur (Resim 2).

Atarneus Antik Kenti, 2006 ile 2011 yılları arasında, Pergamon kazı başkanlığı çatısı altında yürütülen yakın çevredeki yüzey araştırmalarının

odak noktasını oluşturmuştur (araştırmanın raporları için bkz. Zimmermann, 2007; Zimmermann, 2008; Zimmermann, 2009; Zimmermann, 2010; Zimmermann, 2011; Zimmermann, 2012). Yüzey araştırması kapsamında Atarneus Kenti'nde, farklı disiplinlerden uzmanların katılımıyla gerçekleştirilen yoğun çalışmalarda, kentin planı çıkarılmış, yüzeyde görülen tüm kalıntılar belgelenmiş, küçük buluntular incelenmiş ve seramik buluntuların yardımıyla yerleşmenin tüm kronolojisi tespit edilebilmiştir. Bunlara ilaveten çeşitli noktalarda jeofiziksel ölçümler yapılmış; ayrıca Bakırçay Ovası'nda Atarneus'un bulunduğu tepenin dibinde gerçekleştirilen jeomorfolojik incelemeler sonucunda da önemli veriler elde edilebilmiştir.

II. ATARNEUS KENTİ HAKKINDAKİ İLK YAZILI VERİLER

Bazı araştırmacılara göre kentin varlığına işaret eden ilk yazılı kaynak, MÖ 7. yüzyılda yaşamış şair Alcman'ın Atarnida (Ατάρνιδα) isimli bir kadından söz ettiği eseridir; isminden anlaşılacağı üzere bu kadın Atarneus Kenti ile ilgili olmalıdır (Alcman frg. 10A, 15). Bu çıkarsamanın doğru olup olmadığı ispatlanmış bir durum değildir; ayrıca kentin isminin Yunanca kökenli olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur (Stauber, 1996, s. 263). Bu nedenle kesin olarak Atarneus Kenti'nden söz eden ilk yazılı kaynak olarak, antik dönemin ünlü tarihçisi Herodotos'un eserleri kabul edilmektedir. Pers Savaşlarını anlatırken Atarneus kentinden de söz eden Herodotos sayesinde, MÖ 6. yüzyılda kentin kesin olarak varlığının ötesinde, daha başka bilgilere de ulaşabilmekteyiz (Herodot, 6. 28; 7. 42). Herodotos'un anlattığına göre, Pers Kralı Kyros'a karşı ayaklanan Lydialı Paktyes, yenileceğini anlayınca Chios'a geçip oradaki Athena Tapınağı'na sığınır. Ancak Chioslular Paktyes'i Kyros'a teslim ederler; bunun karşılığında Kral da Chioslulara Atarneus kentini verir (Herodot, Hist.1. 160. 9-18). Buna rağmen, tahıl açısından zengin olduğu belirtilen kent ve çevresindeki ürünü Chioslularun biçmeye cesaret edemedikleri de kaydedilmektedir (Stauber, 1996, s. 264).

MÖ 5. yüzyılda ise kentten, İon Ayaklanması esnasında söz edilir: Miletos Tiranı Histiaios MÖ 493 yılında ordusuna yeterince buğday temin etmek amacıyla Lesbos'tan Atarneus'a hareket eder. Bunun üzerine Persler tarafından kentin yakınlarında bir yerlerde kıstırılır ve kanlı bir savaş sonunda burada yenilgiye uğratılır (Herodot, 6. 28-29). MÖ 481 yılında ise Pers Kralı Xerxes'in Sardes'ten Hellespontos'a giderken Atarneus'un yakınlarından geçtiği belirtilmektedir (Herodot, 7. 42. 2-4; Stauber, 1996, s.

264). Yine Pers Savaşları ve sonrasında Xenophon'un dönüşü esnasında Atarneus'un adından söz edildiğini görmekteyiz (Diodoros, 13. 65. 4; Xenophon, Hell. 3. 2. 11). Bu kaynaklarda kentin ve etrafının kuşatılması, bununla bağlantılı olarak da güçlü surları olduğu her defasında vurgulanmaktadır. Xenophon'un kendisinin bizzat Atarneus'a uğramadığı, başka bir güzergahı takip ettiği anlaşılmaktadır (Stauber, 1996, s. 265, Tozan, 2017, s. 549).

III. ATARNEUS'UN EN BAYINDIR OLDUĞU DÖNEM VE TİRAN HERMİAS

Yazılı kaynakların Atarneus hakkında en fazla bilgi verdiği dönem MÖ 4. yüzyıldır. Bu dönemden bir kaynağa göre kent ele geçirilmesi oldukça güç, sağlam bir kale yerleşmesiymiş (Diodoros Sikeliotes, bibliotheke historike, 13, 65, 4; Zimmermann ve Pirson, 2011, s. 64). Antik yazarların bu dönemde Atarneus hakkında en sık sözünü ettikleri konu ise kentin efsanevi yöneticisi Hermias ya da Hermias'ın hakimiyetiyle ilgili konulardır. Bölge Pers egemenliği altındayken, Hermias'ın başarılı politik hamlelerle Atarneus'u ve Assos'a kadar olan tüm bölgeyi kısmen bağımsız bir statüye kavuşturması MÖ 360'lardan başlar ve büyük Pers kralının Hermias'ı çarmıha gerdirerek infaz ettiği MÖ 341 yılına kadar sürer (Stauber, 1996, s. 265). Kral, Hermias'tan Makedonya Kralı Philip'in kendisine karşı yaptığı planlardan haberdar olur ve Hermias'ın da bizzat bu planların içinde olduğunu öğrenir (Demosthenes, 10. 32). Yazılı kaynaklara göre büyük Pers Kralı gerçekten de Makedonya Kralı Philippos'un Perslere (ve Atina'ya) karşı genişleme emellerinin olduğunu ilk kez Hermias'tan öğrenmiştir. Hermias'ın asıl niyetini bu kadar uzun süre gizleyebilmesi ve Persleri kandırabilmesi yalnızca Perslerin kendisini önemsememesi ya da O'na güvenmeleriyle açıklanamaz; olasılıkla Atarneus kentinin doğal olarak korunaklı yapısı ve güçlü surlarla ele geçirilmez oluşu da bu gecikmede rol oynamış olmalıdır. Hermias'ın bu hain planı, özellikle Demosthenes tarafından abartılı bir şekilde nakledilmektedir. Araştırmacılar, Demosthenes'in Makedonya Kralını özellikle kötü göstermek adına, komplonun büyüklüğünü vurgulamak için Hermias'ı haksız yere işin içine kattığı ve rolünü abarttığı görüşünde birleşmektedir (Stauber, 1996, s. 265).

Yazılı kaynaklar, çok çeşitli vesilelerle Hermias'tan uzun uzun söz etmektedirler. Bu anlatıların ağırlık noktasını kuşkusuz Hermias'ın bir Tiran olarak ünlü filozof Aristoteles'le olan bağlantısı oluşturmaktadır. Hermias, Aristoteles'in hem öğrencisi hem de arkadaşıydı; ayrıca Hermias,

arkadaşının MÖ 348 ile 345 yılları arasında kendi hakimiyeti altındaki bölgede oturmasını sağlamıştı. Filozof çoğunlukla Assos'ta kalmıştır, ki bu dönemde Assos Hermias'ın yönetimi altındaydı. Aristoteles, Tiran Hermias'la hem politik hem de akrabalık ilişkisi içindeydi ve Assos'ta Hermias'ın yeğeni olan Pythia ile evlenmişti. Filozof, Hermias'ın ölümünden sonra Delphi kutsal alanına onun anısına bir mezar anıtı diktirmiş ve onu öven bir şiir yazmıştır (Trampedach, 1994, s. 66). Aristoteles'le Hermias'ın dostluğu hem antik yazarların hem de modern araştırmacıların ilgisini çekmiş, hepsi bu alışılmadık bağı anlamaya çalışmışlardır. Aristoteles'in onun anısına şiir yazabilecek kadar Hermias'ı yüceltmesi antik yazarlar tarafından eleştirilmiş ve aralarındaki ilişkiye şüpheyle yaklaşmışlardır (Stauber, 1996, s. 266).

Hermias'ın Atarneus ve Assos üzerindeki hakimiyeti MÖ 360'lara ya da daha öncesine dayanmaktadır. O dönemde bölgede yaşayan ve zengin bir banker olan Eubolos, zamanla kendisine ait arazilerde otonom bir güç haline gelmiş ve bizzat kendisi, eski kölesi Hermias'ı vasisi olarak atamıştır. Bazı araştırmacılara göre, Eubolos hayattayken de topraklarını Hermias'la birlikte yönetmekteydiler. Bu dönem hakkında yazılı kaynakların aktardıkları bilgiler bölük pörçük olduğundan net bir resim elde edilememektedir. Belki de Eubolos ve Hermias'ın her ikisi de eğitimli adamlardı ve kişisel becerileri, akılları ve hırsları sayesinde bu gücü ele geçirmişlerdi. Aynı zamanda topraklarında yaşayan vatandaşlara da iyi bir yaşam standardı sunarak bu gücü elde tutmayı başarmışlardı (Stauber, 1996, s. 266).

Erythrai Kenti ve Atarneus arasında, savaş durumunda karşılıklı yardımlaşmayı konu alan bir yazıtta, Hermias anlaşmanın taraflarından biri olarak karşımıza çıkar (Engelmann ve Merkelbach, 1972, s. 56-60 Nr. 9). Burada vurgulanması gereken şey, Hermias'ın bu dönemde resmi bir anlaşma yapacak yetkiye sahip bir yönetici olduğudur (Stauber, 1996, s. 266). Anlaşmanın kapsamına hangi kentlerin girdiği tam olarak bilinmemekle beraber, Atarneus ile Assos arasındaki 150 km'lik kıyı şeridindeki tüm yerleşmeleri kapsadığı, yani Hermias'ın hakimiyet alanındaki tüm bölgenin kastedildiği akla yakın bir düşüncedir. Bu bölgedeki yerleşmelerde Hermias'ın atadığı vasallar vardı. Hermias'ın hakimiyetinin merkezi kuşkusuz Atarneus ve Assos kentleriydi (Stauber, 1996, s. 266).

Farklı kişiliği ve yaşam hikayesinden yola çıkarak, Hermias'ı bilge bir yönetici olarak nitelendirip, yönetiminin de Platon'un kanunları

doğrultusunda, yetki ve adaletin birleşimiyle felsefenin hakimiyeti şeklinde tanımlanması modern araştırmacıların bir yorumudur, dolayısıyla da gerçeği ne kadar yansıttığı şüphelidir (Trampedach, 1994, s. 66). Nitekim Hermias ve yönetimi hakkındaki antik kaynaklar da birbirinden farklı iki tablo çizmektedir: Hermias'ı saygınlıktan uzak, ölçüsüz bir zorba olarak nitelendiren ve bilge bir yönetici olduğuna dair en ufak bir ipucu vermeyen kaynaklar da mevcuttur (Trampedach, 1994, s. 66). Antik kaynaklar Hermias hakkında genellikle daha tarafsız bilgiler verirken, modern araştırmacılar daha çok Aristoteles'le bağlantısının ve Kallisthenes'in övgü dolu şiirinin etkisiyle Hermias'ı yüceltme eğilimine girmektedirler (Kallisthenes, FGr Hist. 124). Bugün araştırmacıların çoğu, Hermias gibi tarihi bir kişiliğin hayatı ve eserlerine dayanarak böylesi bir idealleştirme yapılmasının genelde gerçekle bağdaşmayacağı görüşündedir (Trampedach, 1994, s. 67). Hermias'ı ya öven ya da yeren tek yönlü kaynakları yok sayarak, onun hakkında gerçeğe en yakın resmi oluşturmak için, resmin eksik kısımlarını doldurma kaygısı güden duygusal açıklamalardan uzak durmak gerekir.

Hermias'ın nereden geldiği ve nasıl öldüğü de net değildir. Özellikle ölümü hakkında çelişkili veriler mevcuttur (Trampedach, 1994, s. 67). Hermias'ın Kral tarafından yakalanıp Pers sarayının bulunduğu başkent Susa'ya götürülmesinden sonra, mührünün bulunduğu yüzüğüyle adamlarının yanına gidip hakim olduğu tüm toprakları teslim etmelerini söyleyerek bir barış anlaşmasına zorlandıkları anlaşılmaktadır (Trampedach, 1994, s. 68). Susa'da nasıl öldürüldüğü hakkında detaylar bilinmediğinden, her antik yazar ölümünü başka bir şekilde süsleyerek anlatmaktadır. Onu sevmeyenler çarmıha gerildiğini yazarak bu haddini bilmez Tiranın o kirli hayatının böyle sona ermesi gerektiğini vurgularlar (Trampedach, 1994, s. 70). Hermias'ın ölümünü şiirsel bir şekilde anlatarak onu idealize eden Kallisthenes'in anlatımı da olasılıkla diğer uçta doğru olmayan bir örnektir: Kallisthenes şiirini amcası Aristoteles'in verdiği bilgilere dayanarak yazmış ve Hermias'ı kahramanlaştırarak Makedonya Kralı Philip'le bağlantısını ele vermemiş, yani onu satmamış bir yiğit olarak sunmaktadır (Trampedach, 1994, s. 66). Bu dürüstlüğü sayesinde sözüm ona Pers Kralı bu yiğit tutsağını aslında affetmek istemiştir; ancak onu kıskanan Mentor ve Bagoas, Kralı Hermias'ın öldürülmesi gerektiğine ikna etmişlerdir. Neyse ki ölümünün acısız ve işkencesiz olduğunu da anlatımına ekler. Üstelik arkadaşlarına ve yoldaşlarına bir felsefe metni niteliğinde veda mektubu bile

yazmıştır. Böylece adamları onun ölümünde, bir tiranın değil, bir filozofun sonunu görmüşlerdir (Trampedach, 1994, s. 70).

IV. YAZILI KAYNAKLARA GÖRE ATARNEUS'UN TERKEDİLME NEDENİ

Yazılı kaynaklarda Atarneus'un tarihçesinde dikkati çeken iki önemli dönem vardır: Kent, MÖ 4. yüzyılda Hermias'ın yönetiminde bölgelerarası bir güce erişirken, MS 1. yüzyılda ise terkedilerek *"kome"* derecesinde önemsiz bir yerleşime dönüşmüştür (Zimmermann ve Pirson, 2011, s. 64). Kentin, geç Klasik ve erken Hellenistik dönemlerde en bayındır seviyesine ulaştığı ve MÖ 2./1. yüzyıllarda Batı Anadolu'daki diğer tüm kentlerde kaydedilen yükselmeyi yaşamadığı, aksine tam da bu dönemde önemini ve gücünü kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Yüzey araştırmaları esnasında arazi yüzeyindeki kalıntılarla tespit edilebilen bu durum, yazılı kaynakların tarif ettiği Tiran Hermias dönemindeki Atarneus'la birebir uyuşmaktadır.

Kentin terkedilmesi konusunda en detaylı bilgiyi veren Pausanias'a göre, "Atarneus tıpkı Myus gibi sivrisineklerin istilası nedeniyle halkın sıtmadan kırılması sonucu terkedildi" (Pausanias 7. 2. 11). Görüldüğü gibi, Pausanias bu terkedilmenin ne zaman gerçekleştiğini yazmamaktadır. Plinius ise (Plin. Nh. 5. 122. 1), Atarneus'tan söz ederken terkedilmiş bir şehir olduğunu ve kentin statüsünün bir *"oppidum"*dan "*pagus"*a düştüğünü anlatırken şöyle der: "*Cetionides* (değerli taş) Aiolis'te, Atarneus'un korularında bulunur, ki burası önceleri surlarla çevrili tahkimatlı bir kentmiş. Bu taşlar farklı renklerde parlarlar ve bazen cam, bazen kristal ya da yakut gibi görünürler. Temiz olmayanları bile böyle bir parlaklığa sahiptir; o nedenle de ayna gibi yansıtırlar" (Plin. Nh 37. 156. 6-10; Stauber, 1996, s. 267)[2].

Kentin ne zaman terkedildiğine dair burada basılan sikkeler de bir ipucu vermektedir (Stauber, 1996: 267): Sikke darbı en geç MÖ 2. yüzyılda belki de çok daha önce sona ermiş olmalıdır. Göze çarpan, Hermias'ın hakimiyetinden sonra antik yazarların artık kent hakkında siyasi konuda bir şey aktarmadığıdır. Belki de Perslerin Hermias'ı ve onun şahsında kenti cezalandırmasından sonra, burası yavaş yavaş önemini kaybetmiş ve terkedilmiştir. Plinius ve Pausanias'ın tanıklıklarından yola çıkarak, kentin onların döneminde çoktan terkedilmiş olduğu, dolayısıyla da Atarneus'ta MS 1. yüzyıldan sonra artık oturulmadığı akla yakındır. Araştırmacılar,

[2] Gerçekten de 2006-2011 yılları yüzey araştırmaları esnasında, tepenin yüzeyinde çok sayıda bu tür parlak taşların varlığı gözlenmiştir.

terkedilmenin MÖ 2. ile 1. yüzyıllar arasında gerçekleşmiş olduğunu tahmin etmekteydiler (Stauber, 1996, s. 267).

V. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE KENTİN LOKALİZASYONU

Atarneus'un yerini detaylı bir şekilde tarif eden çok sayıda antik yazar, genel olarak Lesbos'un karşısında kıyıya yakın bir noktada, Elaia ve Pitane'nin kuzey tarafında yer aldığını aktarmaktadır. Örneğin Strabon, Atarneus'un konumunu net bir şekilde tarif ederek şöyle anlatır: "Kıyıda Midillilerin yerleşmeleri Koryphantis ve Herakleia vardır ve bunların arkasında da Attaea, sonra Atarneus ve Pitane kentleri, sonra da Kaikos'un denize karıştığı yer gelir" (Strabon, 13. 1. 51. 15-17; Stauber, 1996, s. 268). Tariflerden yola çıkarak, bu bölgede güçlü sur duvarları, önemli mimari kalıntılarıyla anıtsal bir harabe olan ve halk arasında Atarna Kalesi olarak adlandırılan bu kalıntıların antik Atarneus kenti olduğu ilk araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür. Ayrıca yüzeydeki buluntuların, yazılı kaynakların aktardığı tarihçeyi doğrulaması da burasının Atarneus olduğu kanısı güçlendirmiştir.

Modern araştırmacıların ilgisini ilk kez Atarneus'a çeken kişi Pergamon kazılarını başlatan Carl Humann'dır (1839-1896). Araştırmacı Habbo Gerhard Lolling, Humann'dan aldığı bilgiler doğrultusunda 1878 yılında Atarneus'a gelip incelemelerde bulunan ilk modern araştırmacı olarak kabul edilmektedir. Lolling, antik yazılı kaynakların ve epigrafik belgelerin verdiği coğrafi tariflerden analizler yaparak, Dikili'nin 5 km kuzeydoğusunda yer alan, o zaman halk arasında 'Kale Ağılı' olarak bilinen bu harabeye incelemeler yapmak üzere gelmiştir[3]. Antik yazılı kaynaklarda özellikle kentin tahkimatlı yapısı, surları ve bir kale oluşu vurgulandığından (Diod. XIII 65), Lolling tariflerin kesin bir şekilde bu tepeyi işaret ettiğine kanaat getirerek burasını Atarneus olarak tespit edip, bilim dünyasına duyurmuştur (Lolling, 1879, s. 1-10). Lolling, tepede gördüğü yaklaşık 3 metre yüksekliğe ve 15,5 metre uzunluğa kadar korunagelmiş üst kale duvarlarından, yamaçlardaki sur kalıntılarından ve kuzey yamaçta 3x7 metre boyutlarında kesme taş bloklardan oluşan görkemli sur duvarlarından söz etmektedir (Lolling, 1879, s. 8)[4]. Bir harabenin yazılı kaynaklarda geçen bir kentle

[3] Tapenin 'Kale Ağılı' olarak adlandırılmasının nedeni, etrafta yaşayanların hayvanlarını genellikle bu tepede otlatmasıdır. Tepenin dik yamaçlarında yer alan makilik alanlar özellikle keçi otlatmaya elverişlidir; nitekim Tepe bugün de genellikle keçi çobanlarının uğrak yeridir.

[4] Günümüzde bu duvarlar, Lolling'in gördüğü dönemdeki kadar iyi korunmamıştır; buna rağmen ilk araştırmacıların tarifleri bugün de kalıntılarda gözlenebilmektedir.

özdeşleştirilebilmesi için kesin delil sayılan epigrafik buluntular Atarneus'ta bugüne kadar ele geçirilememiştir; buna rağmen, coğrafi konumu, kalıntıları ve daha birçok veriden yola çıkarak burasının Atarneus olduğu konusunda araştırmacılar bugün fikir birliği içindedir[5].

Lolling'in araştırmasından sonra, Pergamon kazı başkanlığı da Atarneus'ta kısa süreli incelemelerde bulunmuştur (Dörpfeld, 1910, s. 395; Conze, 1912, s. 119-122). Yukarı kalede iki küçük kazı çalışması yürüten Wilhelm Dörpfeld ve Alexander Conze, daha sonra yapılmış olan Bizans kalesinin bulunduğu noktada kesme taş bloklardan yapılmış görkemli bir binayı kısmen açığa çıkarmış ve burayı Hermias'ın sarayı olarak nitelendirmişlerdir (Resim 3) (Schazmann ve Darier 1912, s. 333-341).

Bu kısa araştırmalardan sonra Atarneus antik kenti uzun bir süre araştırmacıların ilgisini çekmemiş ve tekrar unutulmuştur. 1996 yılında Josef Stauber, Edremit Körfezi civarındaki antik yerleşmeleri konu alan araştırmasında, antik çağdan ve Bizans Dönemi'nden Atarneus hakkındaki tüm yazılı kaynakları, kentin isminin geçtiği yazıtları, sikkeleri ve burası hakkında o zamana kadar yapılmış tüm araştırmaları bir araya getiren bir çalışma gerçekleştirmiştir (Stauber, 1996). Stauber'in araştırmalarının önemli bir sonucu, kentte basılan sikkeler üzerindeki betimlerden yola çıkarak, buradaki kültler arasında özellikle Apollon kültünün önemli bir yer tuttuğunu, hatta kentin baş tanrısı olduğunu ortaya koymasıdır (Stauber, 1996, s. 267)[6].

VI. 2006-2011 YILLARI ARASINDAKİ ATARNEUS YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Atarneus'ta bugüne kadar yapılmış en kapsamlı bilimsel çalışma, Pergamon araştırmaları çerçevesinde 2006 ile 2011 yılları arasında kentte gerçekleştirilmiş çok disiplinli bir yüzey araştırmasıdır. Pergamon'un yakın çevresinin araştırıldığı bu projenin ağırlık noktası olarak Atarneus'un seçilmesinin nedeni, erken Hellenistik Dönem kalıntılarının Pergamon'a göre burada daha iyi durumda korunagelmiş olmasıdır. Araştırma kapsamında Atarneus'tan elde edilecek verilerle Pergamon'un erken Hellenistik Dönem'deki kentleşme sürecinin aydınlatılması hedeflenmiştir. Nitekim

[5] Bugün kentin bulunduğu tepenin, Dikili ve çevresinde yaşayanlar tarafından hala 'Atarna Kalesi' olarak adlandırılması da bu doğrultuda önemli bir veridir.
[6] Ayrıca yine sikkeler üzerinde sıkça betimlenen bir kadın başının hangi Tanrıçaya ait olduğu henüz tespit edilememiştir. Bkz. Stauber, 1996, 267.

Atarneus'un MS 1. yüzyılda terkedilmiş olması Roma Dönemi'nde Hellenistik kalıntıların tahrip edilmemesi anlamına gelmektedir ve Pergamon'da korunagelmemiş bu döneme ışık tutacaktır (Zimmermann, 2007, s. 44-47). Yüzey araştırmasının bir diğer önemli hedefi, Atarneus'un kentsel gelişiminin yanı sıra, yazılı kaynakların da sıkça değindiği kentin terkedilme nedeninin açıklığa kavuşturulmasıdır. Atarneus, Pausanias'ın (Paus. 7, 2, 11) dediği gibi sıtma salgını nedeniyle mi yoksa Pergamon'un etrafında dönen siyasi gelişmelerin etkileri nedeniyle mi terkedilmişti? Bu sorunun cevabını bulmak için, kentin etrafının antik dönemde gerçekten bataklık olup olmadığını açıklamak üzere, bilinen yöntemlerin yanı sıra, jeomorfolojik sondajların açıldığı jeoarkeolojik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Yüzey araştırması kapsamında farklı disiplinlerden çeşitli yöntemlerin kullanıldığı yoğun bir inceleme gerçekleştirilmiş ve önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

6 yıl süren yüzey araştırmalarında kentin topoğrafik haritası ve planı çıkarılmış (Resim 4), yüzeyde görülebilen önemli kalıntılar tamamıyla belgelenmiş (Resim 6 ve 7); seramik ve sikke gibi küçük buluntular incelenmiş (Resim 8); kent çevresi taranmış; kentin terkedilme nedenini araştırmak için jeomorfolojik sondajlar açılmış ve önemli noktalarda jeofiziksel ölçümler gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar ve buluntular üzerinde yapılan incelemeler sonucunda kentin kronolojisi, kentleşme süreci ve terkedilme nedeni nihayet aydınlığa kavuşturulabilmiştir.

Atarneus antik kentinin bulunduğu tepe, bir yüzey araştırması için ideal koşullara sahiptir: Kentin yüzeyinde, antik kalıntılara zarar verecek modern yapılaşma yoktur; ayrıca yalnızca kuzey tarafında yoğun bir maki bitki örtüsüne sahip olduğundan, yüzeydeki kalıntıların tespit edilmesi ve belgelenmesi görece kolaydır (Resim 5). Üzerinde çoğunlukla keçilerin otlandığı tepenin dik yamaçlarında, hayvanların yürümesiyle ve toprak yüzeyinin kaymasıyla açığa çıkan seramik parçaları ve mimari parçalar kolayca görülebilmektedir.

Araştırmalar esnasında en dikkati çeken yapı, yukarı kale içinde yer alan ve geç Klasik Dönem'den kalma bir saray kalıntısıdır (Schazmann ve Darier, 1912, s. 332). Tepenin en yüksek yerinde bulunan bu kalıntılar, stratejik olarak en önemli noktada bulunduğundan yerleşmenin çekirdeğini oluşturur ve diğer kraliyet başkentlerindeki Hellenistik Dönem saraylarının gelişmesini açıklamak için önemli veriler sunar. Yüzey araştırmaları esnasında Pergamon kazı ekibinin 1911 yılında saray kalıntısında yapmış olduğu kazı

ve çalışmalar tekrar gözden geçirilmiş, yeni bakış açısı ile bilimsel açıdan yeniden değerlendirilmiştir (Zimmermann ve diğerleri, 2015, s. 199-200). Kent alanında özellikle güney ve batı yamaçlarda önemli yapıların yıkıntılarına ait taş yığınları incelendiğinde, yoğun bir şekilde teraslama çalışmalarının yapılmış olduğunu ve kentin Pergamon ya da Priene'deki gibi bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kentte ne Stoa benzeri yapılara, ne de bir Tiyatro kalıntısına rastlanmaması, yamaçlardaki yoğun erozyonun bu mimari kalıntıları toprak altında bırakmasıyla açıklanabilir. Diğer yamaçlara göre daha yumuşak eğimli olan ve doğrudan denizi gören güney yamacın, yüzeydeki gerek mimari kalıntıların, gerekse küçük buluntuların değerlendirilmesi sonucunda, konutlara ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu evlere ait mimari detaylara göre evlerin oldukça özenli ve zengin donatıldığı anlaşılmaktadır. Yerleşmenin kuzeyindeki bir terasta da dikkati çeken önemli bir kalıntı, olasılıkla dini bir yapıya ait olmalıdır (Zimmermann ve diğerleri 2015, s. 202. Burasının, kentin önemli bir kutsal alanı, hatta yazıtlardan bildiğimiz Atarneus kentinin kurucu kahramanına adanmış bir tapınak olabileceği akla yakın bir düşüncedir (Lolling, 1879, s. 8; Dörpfeld, 1910). Bu tapınakla ilgili Atarneus'un Erythrai Kenti ile yaptığı bir anlaşmadan söz eden yazıt, Atarneus dışında bulunmuş ve kentin adının geçtiği tek yazıttır (yazıt için bkz. Engelmann ve Merkelbach, 1972, s. 56-60 Nr. 9).

Kentin dışında, doğu ve batı tarafında geniş bir alana yayılmış Nekropolislerde sanduka mezarlar ve Tümülüsler dikkat çekicidir. Yüzey araştırmaları kapsamında, 15 hektarlık tüm kent alanı ve buna ilaveten 20 ile 2,5 hektarlık Nekropolislerin yayıldığı geniş alanlar incelenerek belgelenmiş ve tümü detaylı kent planına işlenmiştir (Zimmermann ve diğerleri, 2015, s. 220, Abb. 3).

Atarneus antik kentinin yüzeyinde görülen, alışılmadık derecede yoğun seramik buluntusu, öteden beri araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu parçalardan yola çıkarak tarihleme yapılmasını sağlamıştır (Stauber, 1996, s. 271). Nitekim yüzey araştırmaları esnasında da en önemli veriler seramik buluntuları yardımıyla elde edilebilmiştir (Zimmermann ve diğerleri, 203-207).

Yüzey araştırmaları sonucunda ulaşılan somut veriler şöyle özetlenebilir: Atarneus kent alanında görülen seramik parçaları Erken Tunç Devrinden (MÖ 3. Bin) MS 1. yüzyıla kadar kesintisiz olarak devam etmektedir. MS 1.

yüzyıldan sonra herhangi bir seramik parçasına rastlanmamış, dolayısıyla kentin bu dönemde terkedildiği kesin olarak tespit edilmiştir. Seramik parçaları tekrar MS 13. yüzyılda, yani geç Bizans Dönemi'nde görülmeye başlanır. Bizans Dönemi'ne ait seramik parçaları, tıpkı Tunç Devri, Arkaik ve Klasik Dönem parçaları gibi, kentin en yukarısındaki saray yapısının bulunduğu akropolis alanında yoğunlaşmaktadır. Nitekim tepenin yukarısında daha erken devirlerden kalma binaların mimari malzemesi kullanılarak bir Bizans Kalesi'nin inşa edildiği görülmektedir (Zimmermann ve diğerleri, 2015, 195).

Yüzeydeki seramik parçalarının hem en önemli miktarı hem de en kalitelileri MÖ 4./3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Geç Klasik Dönem'de Atarneus'un doğrudan Attika'dan seramik mallar satın aldığı analizler sonucu tespit edilmiştir (Zimmermann ve diğerleri, 2015, s. 20, Nr. 2). Ayrıca yüzeydeki sikke buluntularının da çoğunlukla bu döneme işaret etmesi, yazılı kaynakların Atarneus hakkında aktardıklarını, dolayısıyla kentin Hermias'ın yönetiminde en yüksek refah düzeyine ulaştığını ispatlamaktadır. Atarneus'un bu dönemde kentleştiği, kamu yapılarının planlanarak kente alanına yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Kentin etrafını çeviren iki sur duvarının, erken olanının bu devire, yani MÖ 5. yüzyılın sonu / 4. yüzyılın başlarına tarihlenmesi, kentin planlanmış olabileceğini ve bu planla geliştiğini ortaya koymaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait seramik parçalarının çoğunluğu Pergamon'dan ithal mallardır. Çok iyi durumda korunagelmiş örnekler arasında, Pergamon'da üretilmiş Hellenistik Dönem seramikleri içinde önemli bir yer tutan 'Batı Yamacı' örnekleri dikkati çekmektedir (Resim 8). Seramik buluntularının MÖ 1. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde azalması, kentin gerçekten de bu dönemde terkedilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

VII. SONUÇ

Yazılı kaynakların, özellikle kişiliğinden etkilendikleri Hermias üzerinden sıkça sözünü ettikleri Atarneus kentinin, diğer kentlere benzemeyen kaderi yüzey araştırmaları esnasında aydınlığa kavuşturulabilmiştir. Modern yöntemlerin kullanıldığı araştırmalardan elde edilen veriler, yazılı kaynakları doğrular niteliktedir. Eski bir Aiolis kenti olan Atarneus gerçekten de Hermias döneminde en yüksek refah seviyesine ulaşmış, Pergamon kentinin yükselişe geçmesi ve tüm çevreye egemen olması sonucu başkentin etkisi altına girmiştir. Nitekim MÖ 2. yüzyıla ait seramik parçalarının özellikle

Pergamon üretimi mallar olması da buna işaret eden verilerdir. Pergamon merkezli siyasi olaylar sonucu Atarneus yavaş yavaş güçten düşmeye başlamış, bunun sonucunda da halk buradan göç ederek kenti terk etmiştir.

KAYNAKÇA

CONZE, A. (1912), Stadt und Landschaft. Altertümer von Pergamon I (Berlin)

DÖRPFELD, W. (1910), Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909 (Athenische Mitteilungen 35) 345-400

ENGELMANN, H., MERKELBACH, R. (1972), Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai I (Bonn) 56-60.

LOLLING, H.G. (1879), Atarneus. Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Institutes in Athen 1-10.
SCHAZMANN, P., DARIER, G. (1912), Die Arbeiten zu Pergamon 1910-1911 (Athenische Mitteilungen 37) 331-343.

STAUBER, J. (1996), Die Bucht von Adramytteion 1 (Bonn).

TOZAN, M. (2017), Pergamon'un Yolları: Antikçağ'dan Bizans'a Bakırçay (Kaikos) Havzası'nın Yol Sistemi, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/2, 531-563.

TRAMPEDACH, K. (1994), Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik, (Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie Heft 66) 66-79.

ZIMMERMANN, M. (2007), Die Chora von Pergamon: Vorbereitungskampagne für die Feldforschungen, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006 (AA 2007 Band 2) 44-47.

ZIMMERMANN, M. (2008), Die Chora von Pergamon, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2007 (AA 2008 Band 2) 120-130.

ZIMMERMANN, M. (2009), Die Chora von Pergamon, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2008 (AA 2009 Band 2) 174-182.

ZIMMERMANN, M. (2010), Die Chora von Pergamon, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2009 (AA 2010 Band 2) 168-182.

ZIMMERMANN, M. (2011), Landstädte, Dörfer und Gehöfte in der Chora von Pergamon, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2010 (AA 2011 Band 2) 148-160.

ZIMMERMANN, M., PIRSON, F. (2011), Das Umland von Pergamon – Wirtschaftliche Ressourcen, ländliche Siedlungen und politisihce Repräsentation, in: R. Grüßinger, Volker Kästner, A. Scholl (Eds.), Pergamon. Panorama der antiken Metropole. Begileitbuch zur Ausstellung (Berlin) 58-65.

ZIMMERMANN, M. (2012), Chora von Pergamon: Abschlussbericht des Umlandsurveys 2011, in: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2011 (AA 2012 Band 2) 175-274.

ZIMMERMANN, M., PIRSON, F. (2014). The Hinterland of Pergamon: Economic Resources, Rural Settlements and Political Manifestation, in: F. Pirson – A. Scholl (Eds), Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon A Hellenistic Capital in Anatolia (İstanbul) 144-161.

ZIMMERMANN, M., MATTHAEI, A., ATEŞ, G. (2015), Die Chora von Pergamon: Forschungen im Kaikostal und in der antiken Stadt Atarneus, s. 193-236, in: A. Matthaei – M. Zimmermann (Eds.), Urbane Strukturen und bürgerliche Identität im Hellenismus (Heidelberg) 193-236.

Resim 1. Tarihi bir haritada Atarneus ve çevresi (Otto Berlett 1912) (1/25000)

Resim 2. Atarneus'un bulunduğu tepenin güneyden görünümü (Foto: Thomas Zimmermann)

Resim 3. Atarneus. 1911 yılındaki kazılardan tarihi bir fotoğraf (DAI Pergamon Arşivi)

Resim 4. 2006-2011 yüzey araştırmaları esnasında çıkarılan Atarneus kent planı

Resim 5. Atarneus kent alanında yüzeyde görülen kalıntılar

Resim 6. Atarneus'ta yukarı kalenin sur duvarları

Resim 7. Atarneus'un Hellenistik Dönem sur duvarları

Resim 8. Atarneus kent alanında yüzeyden toplanan ve çoğunlukla Pergamon üretimi olan geç Hellenistik Dönem seramik buluntuları